

ISSN : 2349-638X
IMPACT FACTOR : 7.149

Aayushi International
Interdisciplinary Research Journal

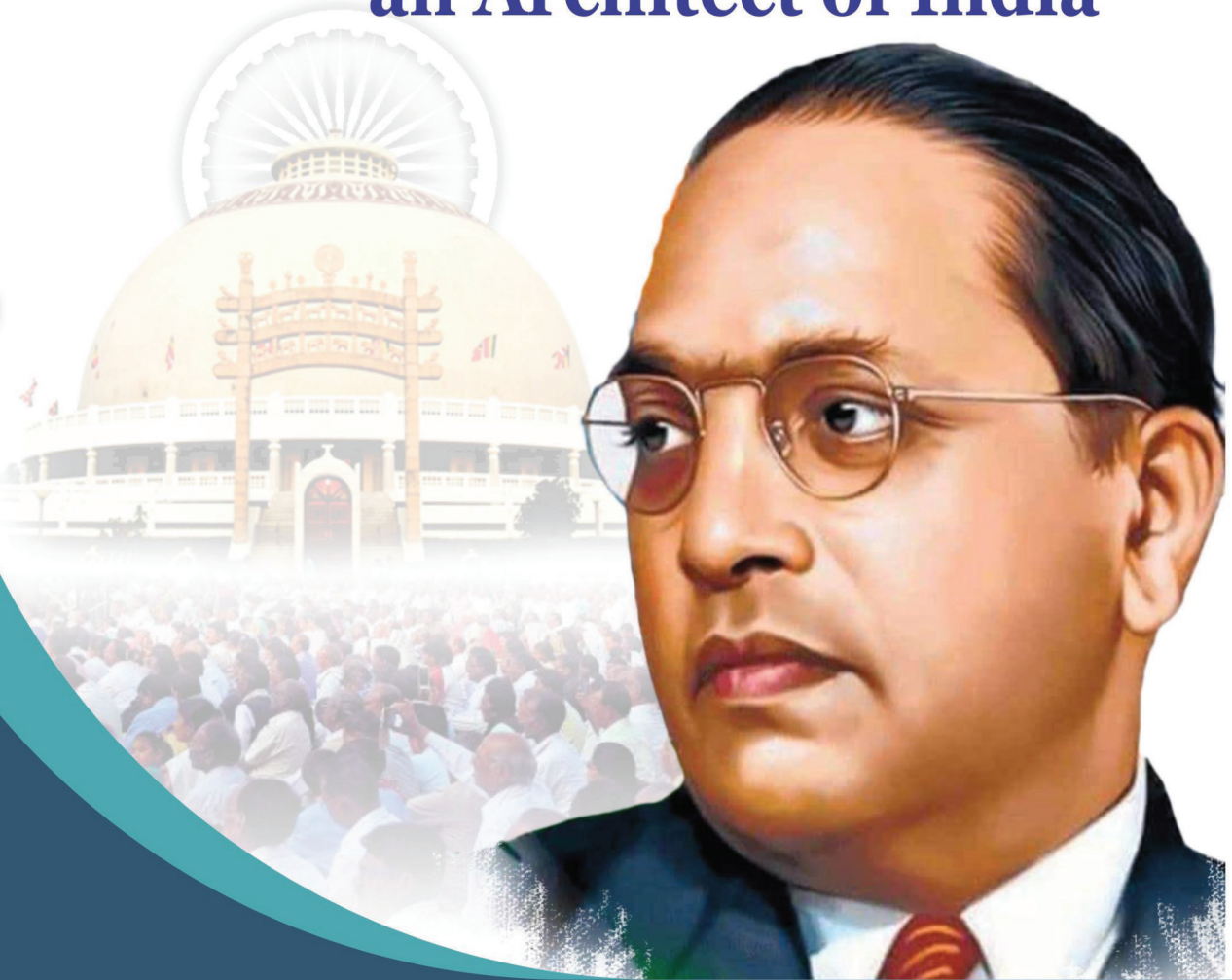
E-mail : aiirjpramod@gmail.com Website : www.aiirjournal.com

Peer Reviewed & Indexed Journal

Special issue No. 84

Dr. Babasaheb Ambedkar an Architect of India

Vol. VI
Marathi

Chief Editor

Mr. PRAMOD TANDALE

Editor

Ms. MEGHAVEE G. MESHARAM

Mr. NARESH W. PATIL

Impact Factor – 7.149

ISSN-2349-638x

Aayushi
International Interdisciplinary
Research Journal (AIIRJ)

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

April - 2021

Theme of the Special Issue

Dr. Babasaheb Ambedkar : An Architect of India

Chief Editor

Pramod P. Tandale

Editor

Prof. Meghatee G. Meshram

Prof. Naresh W. Patil

IMPACT FACTOR

SJIF 7.149

For details Visit our website

www.aiirjournal.com

डॉ .बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शैक्षणिक विचारांचे मंथन

डॉ . दयाराम दुधाराम पवार

सहायक प्राध्यापक ,शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा,
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

सारांश :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे व्यक्तिमत्त्व हे विविध पैलूंनी व्यापलेले आहे. त्यांनी समाजशास्त्र,राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र, विद्याशास्त्र, इतिहास अशा विविध विषयात तसेच शिक्षण, साहित्य , क्रीडा, कला ह्या क्षेत्रातही आपल्या व्यापक चिंतनातून देदीप्यमान कामगिरी केलेली आहे. शिक्षणक्षेत्रात डॉ. आंबेडकरांनी मोलाचे योगदान दिले आहे. बाबासाहेब म्हणत शिक्षण हे वाघिणीचे दूध आहे ते पिल्यावर व्यक्ती गुरगुरल्याशिवाय राहत नाही . शिक्षणाने व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास होतो. बाबासाहेबांना शिक्षणाद्वारे स्वातंत्र्य, समता व बंधुता ही मानवी मूल्ये स्वीकारलेला एक स्वाभिमानी आधुनिक समाज निर्माण करायचा होता . शिक्षणाचे महत्त्व सांगण्यासाठी त्यांनी शिका , संघटीत व्हा व संघर्ष करा असा महत्त्वाचा संदेश दिलेला आहे . शिक्षणामुळेच मनुष्य जागृत होतो . प्राथमिक ते उच्चशिक्षण अशा सर्व स्तरातील शिक्षणाला महत्त्वाचे मानले आहे . भारतातील बहुजन अज्ञानात व गुलामगिरीत जीवन जगत होते. समाजातील अस्पृश्य दलित समाजाला स्वत्वाची जाणीव व्हावी यासाठी शिक्षणाचे महत्त्व समाजास पटवून दिले . समाजातील सर्व स्तरापर्यंत शिक्षण पोहोचले पाहिजे. हयासाठी बाबासाहेब आग्रही होते .पिपल्स एज्युकेशन सोसायटी , बहिष्कृत हितकारणी सभेची स्थापना, दलित शिक्षण संस्थेची स्थापना, सिद्धार्थ महाविद्यालयाची स्थापना, मिलिंद महाविद्यालयाची स्थापना केली. प्रस्तुत लेखामध्ये डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक कार्य व शैक्षणिक संस्थेच्या माध्यमातून केलेले शैक्षणिक कार्य आढावा घेवून ते आजच्या परिस्थितीमध्ये डॉ. बाबासाहेबांच्या कार्ये कर्तृत्वाचे, त्यांच्या मूल्यगर्भ शैक्षणिक विचारांचे मंथन करणे गरजेचे वाटते .

मुख्य शब्द : स्वातंत्र्य,समता,बंधुता, सर्वांगीण विकास, शैक्षणिक स

प्रस्तावना :

भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार व जगातील सर्वात मोठ्या मानव मुक्तीलढ्याचे प्रमुख म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जगभर ओळखल्या जातात. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे व्यक्तिमत्त्व हे विविध पैलूंनी व्यापलेले आहे. त्यांनी समाजशास्त्र ,राज्यशास्त्र, धर्मशास्त्र, अर्थशास्त्र, विद्याशास्त्र, इतिहास अशा विविध विषयात तसेच शिक्षण,साहित्य, क्रीडा, कला ह्या क्षेत्रातही आपल्या व्यापक चिंतनातून देदीप्यमान कामगिरी केलेली आहे. बाबासाहेबांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विविध पैलूमधील एक एक पैलू हा पथदर्शक व अनुकरणीय आहे. शिक्षणक्षेत्रात डॉ. आंबेडकरांनी मोलाचे योगदान दिले आहे. ते स्वतः उच्च विदयाविभूषित होते. विद्यार्थी, संशोधक , शिक्षक, प्राचार्य आणि शिक्षण संस्थेचे संस्थापक असा शैक्षणिक क्षेत्रात त्यांचा जीवनाचा चढता आलेख आहे. राज्यघटनेचे शिल्पकार असलेल्या आंबेडकरांचा शिक्षणविषयक दृष्टिकोन खूप प्रगल्भ आणि आधुनिक होता. त्यांचे स्वतःचे शिक्षण खूप प्रतिकूल परिस्थितीत झाले आहे. शिक्षणाशिवाय मनुष्याचा विकास होवू शकत नाही असा आदर्शच त्यांनी घालून घेतला होता.डॉ.बाबासाहेबांनी त्यांनी परदेशातही शिक्षण घेतले. त्या अनुभवांनी त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वात नवचैतन्य निर्माण केले होते .

बाबासाहेब म्हणत शिक्षण हे वाघिणीचे दूध आहे ते पिल्यावर व्यक्ती गुरगुरल्याशिवाय राहत नाही . शिक्षणाने व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास होतो. ज्ञाना अभावी मनुष्याचे तत्वतः समाजाचे ही नुकसान होते . तसेच एखादी व्यक्ती किंवा समाजाला शिक्षण नाकारणे म्हणजे माणूस म्हणून त्या व्यक्ती किंवा समाजाचे अस्तित्व नाकारून त्यांच्या क्षमतांना मारून टाकणे होय अशी त्यांची शिक्षणविषयक धारणा होती. बाबासाहेबांना शिक्षणाद्वारे स्वातंत्र्य , समता व बंधुता ही मानवी मूल्ये स्वीकारलेला एक स्वाभिमानी आधुनिक समाज निर्माण करायचा होता . शिक्षणाचे महत्त्व सांगण्यासाठी त्यांनी शिका , संघटीत व्हा व संघर्ष करा असा महत्त्वाचा संदेश दिलेला आहे . शिक्षणामुळेच मनुष्य जागृत होतो . त्याला त्यांच्या हक्क आणि अधिकारबाबत जाणीव निर्माण होते .

शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे प्रभावी शास्त्र आहे असे ते सांगत. त्यांनी प्राथमिक ते उच्चशिक्षण अशा सर्व स्तरातील शिक्षणाला महत्त्वाचे मानले आहे . प्राथमिक शिक्षण हे सर्व शिक्षणाचा पाया आहे म्हणून ते शिक्षण दर्जेदार व गुणवत्तेचे असावे. डॉ. बाबासाहेब सांगत की प्राथमिक शिक्षणाचे उद्दिष्ट असे असावे की एकदा मुलगा किंवा मुलगी प्राथमिक शिक्षणासाठी शाळेत दाखल झाले की ते पूर्णपणे सुशिक्षित, माहितीपूर्ण व गुणवत्ता प्राप्त करूनच बाहेर पडले पाहिजे,

पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी :

दलित शिक्षण संस्थेची स्थापना :

शोशीत वंचीत समाजासाठी माध्यमिक शिक्षणाची सोय करण्याच्या ध्येयाने डॉ. बाबासाहेबांनी दलित शिक्षण संस्थेची स्थापना १४ जून १९२८ रोजी केली . दलित विद्यार्थ्यांना वसतिगृहाची सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी बाबासाहेबांनी मुंबई सरकारला हया संस्थेस मदत करण्याचे आवाहन केले. मुंबई गव्हर्नरनेही या माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांसाठी पाच वसतीगृहे मंजूर केली व दरमहा नऊ हजार रुपयांचे अनुदानही वसतिगृहासाठी मंजूर केले. शिक्षणामुळे कनिष्ठ जातीची स्थिती सुधारेल म्हणून त्यांनी अनेक शैक्षणिक कार्य केले.

मिलिंद महाविद्यालयाची स्थापना :

इ.स.१९४६ पर्यंत हैद्राबाद संस्थानचा मराठवाडा विभाग हा महत्त्वाचा भाग होता. मुख्यत्वे करून मुसलमान समाजाचा शैक्षणिक विकास हेच या संस्थानाचे धोरण होते. त्यामुळे हैद्राबाद राज्यात उच्च शिक्षणाची गरज ओळखून बाबासाहेबांनी औरंगाबाद येथे पीपल्स एज्युकेशन संस्थेच्या माध्यमातून जून १९५० मध्ये कला आणि शास्त्र शाखेचे महाविद्यालय सुरू केले. मिलिंद महाविद्यालयामुळे पश्चिम महाराष्ट्र , विदर्भ , कर्नाटक आणि मध्यप्रदेशातील दलित विद्यार्थी महाविद्यालयीन शिक्षण घेण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात येऊ लागले. केवळ मागासवर्गीय आणि दलित विद्यार्थ्यांसाठीच नाही तर सर्व समाजाच्या विद्यार्थ्यांसाठी ही शिक्षण संस्था सुवर्ण संधी ठरली.

पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीच्या माध्यमातून बाबासाहेबांनी अनेक उच्च शिक्षणाची कवाडे विद्यार्थ्यांसाठी खुली करून दिली. विद्यार्थ्यांसाठी वसतीगृहे, निःशुल्क वाचनालय, शिष्यवृत्ती अशा अनेक शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध करून दिल्या. ज्याद्वारे विद्यार्थ्यांना आपले उच्च शिक्षण घेता येऊ लागले.

बाबासाहेबांनी स्वातंत्र्यपूर्व भारत सरकारकडून मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांसाठी तीन लाख रुपयांचा निधी मिळवला होता . त्यामुळे बऱ्याच विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती मिळत होती. जर शासनाकडून मिळणारी शिष्यवृत्ती एखाद्या विद्यार्थ्यास मिळण्यास उशीर झाला तर त्या विद्यार्थ्यांचे शिक्षण बंद पडता कामा नये याची काळजी

संस्थेद्वारे घेतली जात होती. या संस्थेद्वारे केवळ औरंगाबाद , मुंबई नव्हे तर कोकण तसेच संपूर्ण महाराष्ट्रात शिक्षणाच्या सुविधा उपलब्ध करून दिल्या.

उच्च विद्याविभूषित डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना शिक्षणासोबतच लेखन व वाचनाचा छंद होता. त्यासाठी त्यांनी त्यांच्या घरात राजगृहात एक समृद्ध ग्रंथालय तयार केले होते. या ग्रंथालयात सुमारे पन्नास हजाराच्या वर ग्रंथ होते . त्यांनी स्वतः ५८ ग्रंथ व पुस्तके लिहिली आहेत . तसेच त्यांनी पाच वृत्तपत्रे ही सुरु केली होती. ह्यावरून डॉ.बाबासाहेबांचा शिक्षण प्रेमाचा अंदाज येतो.

बाबासाहेबांनी केवळ विद्यार्थ्यांनाच उपदेश दिला नाही, तर शिक्षकांनी तसेच प्राध्यापकांनाही स्वताला शिक्षण कार्यात अध्यापनात गुंतवून घेतले पाहिजे .शिक्षकांनी आपले अध्यापन अधिकाधिक माहितीपूर्ण आणि मनोरंजक केले पाहिजे. प्राध्यापकांनी केवळ विद्वान असून चालत नाही तर तो बहुश्रुत असला पाहिजे. शिक्षकाचे कर्तृत्व उत्तुंग व अनुकरणीय असावे असे बाबासाहेब सांगत.

समारोप :

आज आपण बघतो की अनेक शिक्षण सम्राट किंवा संस्थाचालक हे आपल्या संस्थेला स्वताचे नाव देतात. परंतु बाबासाहेबांच्या स्वभावाची विशेषत म्हणजे त्यांनी कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेला स्वताचे किंवा त्यांच्या आई वडिलांचे देखिल नाव दिले नाही . तर त्यांनी दिलेल्या पीपल्स , सिद्धार्थ , मिलिंद , नागसेन ही नावे लोकशाही विचार स्वातंत्र्य चिकित्सा व प्रामाणिक बौद्धिक प्रतिके होत. आजच्या शिक्षण क्षेत्रात परिस्थिती पाहता शिक्षणाचे खाजगीकरण होत आहे. त्यामुळे बऱ्याचवेळा शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर प्रश्नचिन्ह निर्माण केल्या जाते. तेव्हा डॉ.बाबासाहेबांच्या कार्य कर्तृत्वाचे, त्यांच्या मूल्यगर्भ शैक्षणिक विचारांचे मंथन करणे गरजेचे वाटते .कारण आजच्या बदलत्या काळात बाबासाहेबांच्या शैक्षणिक विचारांचे अतिशय महत्व आहे . तसेच ते मार्गदर्शक ठरणारे आहे .

संदर्भग्रंथ सूची :

1. गायकवाड ज्ञानराज काशीनाथ (ऑगस्ट २०१६), महामानव डॉ . भीमराव रामजी आंबेडकर : कोल्हापूर , रिया पब्लिकेशन
2. घोडेस्वार प्रविण , संपादक (२०१६) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि समकालीन प्रश्न : नाशिक , यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ
3. निकम गौतम , डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक आणि आर्थिक विचार : औरंगाबाद , लोकसाहित्य प्रकाशन
4. mr.m.wikipedia.org